

ΒΑΣΙΛΗΣ Γ. ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ

ΟΔΥΣΣΕΑΣ

1-1-93

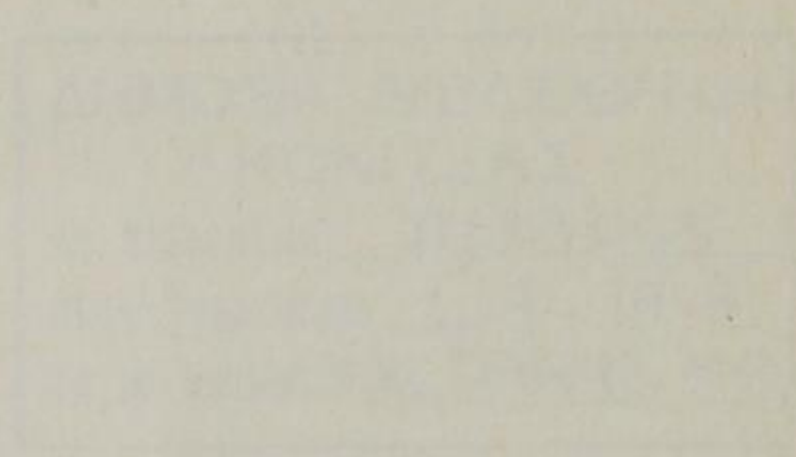
Geo Diko Kovitch

near Glynburn

Tyrone, Alaska

B. M. 162

UNIVERSITY OF ALASKA
KOLMOGOROV ARCHIVE

ΒΑΣΙΛΗΣ Γ. ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ Δ/33093
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1-7-1997
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ. 306.09495 NIT

Κωδ εγ: 7026

Οδυσσέας

Ο Βασίλης Γ. Νιτσιάκος γεννήθηκε στην Αετομηλίτσα Ιωαννίνων το 1958. Τις στοιχειώδεις και γυμνασιακές του σπουδές έκανε στην επαρχία Τυρνάβου (Δημοτικό Σχολείο Ροδιάς και Γυμνάσιο Αμπελώνα). Το 1976 εισήχθη στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων από όπου και αποφοίτησε το 1980. Το 1981 πέτυχε υποτροφία από το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών για σπουδές στο εξωτερικό. Σπούδασε έτσι ως μεταπτυχιακός υπότροφος Λαογραφία στο Πανεπιστήμιο του Leeds της Αγγλίας από όπου έλαβε και πτυχίο Master και στη συνέχεια Κοινωνική Ανθρωπολογία στο Cambridge όπου και ανακηρύχθηκε διδάκτωρ το 1986. Από το 1989 διδάσκει Κοινωνική Λαογραφία στο Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΕΠΕ
ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ: ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1991

ISBN 960-210-100-8

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΕΠΕ
ΑΝΔΡΕΑ ΜΩΡΑΪΤΟΥ 3

114 71 ΑΘΗΝΑ - ΤΗΛ. 36.25.575 FAX 36.48.030

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΚΟΙΝΟΠΡΑΚΤΙΚΗ
ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ 68 - ΤΗΛ. 36.09.197

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	σελ.	7
Εισαγωγή	»	9
Οργάνωση του χώρου	»	15
Κοινότητα	»	39
Συγγένεια	»	65
Οικογένεια	»	95
Σχέσεις Παραγωγής	»	121
Επίλογος	»	157
Summary	»	159
Βιβλιογραφία	»	161
Ευρετήριο	»	173

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το βιβλίο αυτό είναι μια δοκιμή. Είναι δοκιμή από πολλές απόψεις. Πρώτα πρώτα, είναι το πρώτο βιβλίο ενός νέου ξεκινήματος. Κατά δεύτερο λόγο, γράφτηκε με ερέθισμα μιαν άλλη δοκιμή και δοκιμασία (με τη θετική, τη μυητική έννοια του όρου), την πρώτη διδακτική μου εμπειρία στο Πανεπιστήμιο. Τέλος, είναι δοκιμαστική απόπειρα εφαρμογής αναζητήσεων —θεωρητικών και μεθοδολογικών— των τελευταίων δέκα χρόνων. Αναζητήσεων ενός μινύμενου ο οποίος διαισθάνεται —και κατά κάποιον τρόπο επιθυμεί— η θητεία του στα γράμματα να είναι μια διαρκής μύηση.

Στην πορεία μέχρι εδώ, μια πορεία γοητευτικά δύσκολη, υπήρξαν ορισμένοι σταθμοί καθοριστικοί που συνδέονται και με κάποια πρόσωπα. Θέλω και από τη θέση αυτή να μνημονεύσω και να ευχαριστήσω όλους αυτούς που σημάδεψαν το δρόμο μου. Τη δασκάλα τη Γιαννούλα της Δευτέρας Δημοτικού που σημάδεψε τη σχέση μου με τα γράμματα με μιαν αίσθηση γλυκύτητας. Την κυρία Κωνσταντή της Τρίτης Γυμνασίου που με πρόσεξε, μου έμαθε Αρχαία Ελληνικά και με δίδαξε να μην κάνω ποτέ κάτι που δε θέλω να μου κάνουν. Το Μιχάλη Μερακλή που μου άνοιξε ποιητικά το δρόμο και το Φάνη Κακριδή που με δίδαξε ότι τα θεωρητικά σχήματα και συστήματα πρέπει να έχουν τις ρωγμές της αμφισβήτησης (αυτά στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων). Τον Tony Green στο Πανεπιστήμιο του Leeds που με κράτησε σε στιγμές δύσκολες. Το Jack Goody που με οδήγησε στις πρώτες αναζητήσεις και διόρθωσε τα πρώτα μου δοκίμια στην Κοινωνική Ανθρωπολογία. Τον Ernest Gellner που με έμαθε να βλέπω με κριτικό μάτι το Μαρξισμό καθώς και το Ray Abrahams για την αγάπη του (αυτά στο Πανεπιστήμιο του Cambridge). Το Maurice Godelier που αν και λίγο γνώρισα με επηρέασε πολύ. Τη Βούλα που έγινε ένα μ' όλα αυτά. Τους πρώτους φοιτητές μου για την αγάπη τους προς αυτό που μαζί αναζητήσαμε μια ολόκληρη χρονιά. Τέλος τη μάνα μου που συχνά, άγρυπνος φρουρός των κινήσεών μου καθώς είναι, ακόμα και τώρα αναλαμβάνει να κάνει επιτόπια έρευνα.

Εισαγωγή

Κατεξοχήν αντικείμενο της Λαογραφίας είναι ο λαϊκός πολιτισμός. Ένας όρος που εγείρει σημαντικά θεωρητικά ερωτήματα και ως προς τα δύο σκέλη του. Τι είναι «λαϊκός», τι είναι «λαός» και βεβαίως τι είναι «πολιτισμός»;¹ Το παρόν βιβλίο δεν σκοπεύει να απαντήσει σ' αυτά τα ερωτήματα μόλο που έμμεσα μπορούν να προκύψουν κάποιες νύξεις. Αυτό που όμως σκοπεύει να κάνει είναι να συνδέσει το θέμα του πολιτισμού, αυτού που αποκαλούμε «λαϊκό» ή «παραδοσιακό» πολιτισμό, με την κοινωνία, με τις δομές και τις σχέσεις που τη χαρακτηρίζουν. Αυτή η σύνδεση ανάμεσα στο επίπεδο του πολιτισμού και εκείνο των κοινωνικών δομών αν τεθεί έτσι ακριβώς, ως σχέση δηλαδή μεταξύ δύο διαφορετικών επιπέδων ενός κοινωνικού όλου, αποτελεί από μόνη της ένα μεγάλο επιστημονικό πρόβλημα. Ένα πρόβλημα που μας παραπέμπει και σ' όλη αυτή τη συζήτηση, που προέκυψε κυρίως μες από τις μαρξιστικές προσεγγίσεις, περί «βάσης» και «εποικοδομήματος». Τι και ποια είναι η βάση, τι και ποιο είναι το εποικοδόμημα, ποια η μεταξύ τους σχέση σε κοινωνίες που δεν παρουσιάζουν τα τυπικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας με κριτήριο την οποία διαμόρφωσαν ο Μαρξ και οι επίγονοί του τη θεωρία τους, της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας;

Σε κοινωνικούς σχηματισμούς που δεν παρουσιάζουν μίαν εμφανή αυτονόμηση του οικονομικού, όπως είναι οι προβιομηχανικές κοινωνίες, κάθε προσπάθεια εφαρμογής του σχήματος «βάση-εποι-

1. Βλ. Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, *Η Θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Σχ.Μωραΐτη), 1978, Μ. Γ. Μερακλής, «Λαός και Λαϊκός Πολιτισμός» στα *Λαογραφικά Ζητήματα*, Αθήνα: Χ. Μπούρας, 1989, σελ. 26-32, Ευαγγελή Ντάτση, «Ο "λαός" της Λαογραφίας. Το Ιδεολογικό Περιεχόμενο», *Ο Πολίτης*, 108(1990), σελ. 50-57. Για τα σχετικά ζητήματα ονοματοθεσίας βλ. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Η Ελληνική και Διεθνής Επιστημονική Ονοματοθεσία της Λαογραφίας*, Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1989. Επίσης βλ. Alan Dundes *Interpreting Folklore*, Indiana U. P., 1980. Για μια κλασική θεώρηση της έννοιας του πολιτισμού από τη σκοπιά του Λειτουργισμού βλ. Br. Malinowski, *A Scientific Theory of Culture and Other Essays*, The University of North Carolina Press-Chapel Hill, 1944. Επίσης για μια νεότερη προσέγγιση από τη σκοπιά της Πολιτισμικής Ανθρωπολογίας βλ. Cl. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books, 1973.

κοδόμημα» προσκρούει σε τεράστια προβλήματα θεωρίας και μεθόδου. Πρώτα πρώτα δεν μπορεί διόλου να σταθεί η σύλληψη του πολιτισμού ως ενός επιπέδου που ορθώνεται πάνω σε μια κοινωνικοοικονομική βάση. Εκεί ακόμα και η οικονομία πολύ εμφανώς αποτελεί μέρος της όλης κοινωνικής συγκρότησης, στοιχείο του πολιτισμού, του πολιτισμού με την ολιστική έννοιά του όρου.¹ Το ερώτημα βέβαια κατά πόσο και στη σύγχρονη κοινωνία η οικονομία δεν είναι μέρος του πολιτισμού μ' αυτή την έννοια είναι κάτι παραπάνω από προφανές.

Αν ορίσει λοιπόν κανείς τον πολιτισμό όχι ως ένα επίπεδο του φαινομένου που λέγεται κοινωνία, το οποίο συνδέεται εξωτερικά με άλλα επίπεδα όπως η οικονομία, η πολιτική κλπ., αλλά ως ολικό φαινόμενο που περιλαμβάνει όλα αυτά, που συγκροτείται από όλα αυτά, τότε το σχήμα «βάση-εποικοδόμημα» και η αναζήτηση των όρων διασύνδεσης, καθορισμού κλπ. χάνει το νόημά του.

Αυτή η σύλληψη του πολιτισμού ως ενός επιπέδου πάνω από τις κοινωνικές και οικονομικές δομές συνετέλεσε γενικά στην καθιέρωση μιας αυτόνομης προσέγγισής του, η οποία σε πολλές περιπτώσεις αγνοούσε εντελώς τη σχέση με τα άλλα «επίπεδα» του κοινωνικού σχηματισμού. Και ενώ τουλάχιστον στη μαρξιστική παράδοση αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη μελέτη του πολιτισμού η σύνδεσή του με τη «βάση», σε άλλες σχολές σκέψης ή και σε επιμέρους επιστημονικούς κλάδους επικρατεί η αντίληψη ότι ο πολιτισμός μπορεί να μελετηθεί και χωρίς τη συσχέτισή του με τις κοινωνικές δομές.

Η Ελληνική Λαογραφία, τουλάχιστον στα πρώτα στάδια διαμόρφωσής της ως επιστημονικού κλάδου, που υπήρξαν σε μεγάλο βαθμό καθοριστικά για την μετέπειτα πορεία της, αποτελεί ένα παράδειγμα επιστήμης που για ένα μεγάλο διάστημα περιορίστηκε σ' αυτό που αποκαλούν «πολιτιστικό εποικοδόμημα» όσον αφορά την «παραδοσιακή» κοινωνία με αποτέλεσμα να μην έχει προχωρήσει ακόμα αρκετά ένας ουσιαστικός διάλογος για τη σχέση του με τις κοινωνικές δομές. Κάτι τέτοιο συνέβη εξαιτίας του γενικότερου προσανατολισμού της Λαογραφίας ο οποίος προσδιορίστηκε από εξελικτικού χαρακτήρα αναζητήσεις, προϊόν των οποίων είναι και η θεωρία των επιβιώσεων που εξυπηρετούσε την απόδειξη της εθνικής συνέχειας. Στα πλαίσια αυτά αναπτύχθηκε και η λημματογραφική μέθοδος που

1. Βλ. Μ. Μωσ, *Το Δώρο. Μορφές και Λειτουργίες της Ανταλλαγής*, Αθήνα: Κασιανιώτης, 1979 και Μ. Mauss, *Manuel d' Ethnographie*, Paris: Payot, 1967.

κατατεμάχιζε περαιτέρω το αντικείμενο του πολιτισμού και οδηγούσε έτσι στον αποκλεισμό της ολιστικής σύλληψης του φαινομένου.

Η μη σύνδεση των στοιχείων της πολιτισμικής έκφρασης με το σύνολο των σχέσεων μέσα στις οποίες δημιουργούνται και εξελίσσονται δυσκολεύει προφανώς αρκετά οποιεσδήποτε ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Όντως, τα ζητήματα της ερμηνείας των πολιτισμικών φαινομένων, των ειδών του λαϊκού πολιτισμού, δεν απασχόλησαν σε μεγάλο βαθμό την παραδοσιακή Λαογραφία αφού οι στόχοι της ήσαν εντελώς διαφορετικοί. Τα ερωτήματα που έθετε στον εαυτό της ήσαν κυρίως ιστορικιστικού περιεχομένου, αναφέρονταν δηλαδή στην καταγωγή των φαινομένων και όχι στην κοινωνική τους ένταξη και λειτουργία, στο κοινωνικό τους τελικά νόημα. Η προσέγγιση αυτή έχει χαρακτηριστεί και ψευδοϊστορική διότι, ενώ φαίνεται ότι αναζητά τις ιστορικές καταβολές των πολιτισμικών φαινομένων, στην ουσία τα απογυμνώνει από το συγκεκριμένο πλαίσιο τους, από τόπο και χρόνο, υποτάσσοντάς τα σε μίαν υπερβατική λογική η οποία εξυπηρετεί την ιδέα της συνέχειας και της ενότητας του έθνους. Μία πραγματική ιστορική θεώρηση σημαίνει πρώτα και κύρια σύνδεση των φαινομένων με τους ιστορικούς όρους γένεσης και εξέλιξής τους, σημαίνει ένταξη σ' ένα συγκεκριμένο κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό σε τελική ανάλυση πλαίσιο, το οποίο γίνεται αντιληπτό ως ιστορική και όχι ως υπερβατική οντότητα.¹

Όλες αυτές οι αδυναμίες της παραδοσιακής Λαογραφίας εντοπίστηκαν και έχουν υποστεί μίαν εποικοδομητική κριτική από νεότερους λαογράφους της μεταπολιτευτικής κυρίως περιόδου με αποτέλεσμα να βαδίζουμε σήμερα προς τη συγκρότηση μιας νέας Λαογραφίας η οποία αναζητά πλέον μίαν άλλη σχέση με την Ιστορία και την Κοινωνιολογία, με το ιστορικό και το κοινωνικό πλαίσιο των φαινομένων που μελετά.²

Το ερώτημα που τίθεται πια σ' αυτή τη νέα κατεύθυνση είναι πόσο βαθιά μπορεί και πρέπει να προχωρήσει η Λαογραφία. Πόσο δικαι-

1. Βλ. Μ. Γ. Μερσαλής, «Η Ιστορικότητα των Λαογραφικών Φαινομένων», *Λαογραφικά Ζητήματα*, ο.π., σελ. 15-25, Στάθης Δαμιανόκος, «Ετερότητα και Εθνογραφία: Για μια Κοινωνιολογική Προσέγγιση του Λαϊκού Πολιτισμού», *Παράδοση Ανταρσίας και Λαϊκός Πολιτισμός*, Αθήνα: Πλέθρον, 1987, σελ. 21-39, Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, ο.π.

2. Κύριοι εκφραστές αυτής της στροφής υπήρξαν ο Μ. Γ. Μερσαλής και η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος. Βλ. Βασίλης Νιτσιάκος, «Λαογραφία και Κοινωνιολογία», *Διαβάζω*, 245(1990), σελ. 27-29.

ούται ή υποχρεούνται να «κατέβει» στις δομές που παράγουν τα είδη του λαϊκού πολιτισμού. Ένα τέτοιο ερώτημα κατά την άποψή μας είναι μάλλον πλαστό και θα είχε νόημα μόνο στη βάση ενός καταμερισμού της εργασίας και διαχωρισμού των πεδίων ανάμεσα στις διάφορες επιστήμες του ανθρώπου. Ενός καταμερισμού και ενός διαχωρισμού που μάλλον αρνητικές συνέπειες έχει για την κατανόηση και ερμηνεία της ανθρώπινης κοινωνίας, κάτι που ολοένα και περισσότερο γίνεται κοινή συνείδηση και οδηγεί στην αύξηση του ενδιαφέροντος για τη διεπιστημονικότητα.

Η Λαογραφία στο μέτρο που ενδιαφέρεται όχι μόνο για τον εντοπισμό, τη συλλογή και την περιγραφή των φαινομένων αλλά και την ερμηνεία τους, υποχρεούται η ίδια να σκύψει με διάθεση ολιστικής θεώρησης πάνω στα κοινωνικά σύνολα που αποτελούν το πεδίο έρευνάς της έτσι ώστε να έχει τη δυνατότητα προσδιορισμού της σχέσης μεταξύ των διαφόρων «στιγμών» του κοινωνικού γίγνεσθαι, για να μπορεί τελικά να ελπίζει και στην κατανόηση του φαινομένου που λέγεται πολιτισμός σε οποιαδήποτε σύλληψή του.

Το παρόν βιβλίο είναι προϊόν μιας τέτοιας «ανησυχίας» και εκφράζει τη διαπίστωση ότι είναι δύσκολο να προχωρήσει κανείς στην ερμηνεία των διαφόρων εκφάνσεων του λαϊκού ή παραδοσιακού πολιτισμού δίχως το συσχετισμό του με το σύνολο των σχέσεων που συγκροτούν έναν κοινωνικό σχηματισμό. Αυτή η διαπίστωση συνδέεται και με το αδιέξοδο που ένιωθε ο συγγραφέας στα πρώτα του κιόλας βήματα κάθε φορά που αντιμετώπιζε το πρόβλημα της ερμηνείας. Οι πρώτες υποψίες ότι κάπου στο βάθος, κάπου στις δομές της κοινωνίας, θα έπρεπε να αναζητηθεί και η ερμηνεία των φαινομένων παρέπεμπε βεβαίως και σε άλλους συναφείς επιστημονικούς χώρους που είχαν αναπτύξει μέσα στην ιστορική τους πορεία θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία για τη μελέτη των δομών αυτών. Η ανίχνευση των πεδίων πέρα από τα σύνορα της Λαογραφίας σχετικά εύκολα κατέληξε στην υπόδειξη τριών κατά κύριο λόγο επιστημών που θα μπορούσαν να βοηθήσουν σ' αυτή την κατεύθυνση, της Κοινωνικής Ιστορίας, της Κοινωνιολογίας και της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας. Η Κοινωνική Ιστορία, όπως είναι ευνόητο, βοηθά στην υπέρβαση της εξελικτικής γραμμικής θεώρησης των φαινομένων και στην κατάκτηση μιας πραγματικής ιστορικής μεθοδολογίας, εκείνης δηλαδή που προωθεί τη σύλληψη του κοινωνικού γίγνεσθαι με αληθινά ιστορικούς όρους, που δεν αρκείται στην αλληλουχία των γεγονότων και των συμβάντων αλλά αναζητά τις δομικές και αιτιακές σχέ-

σεις που κρύβονται πίσω απ' αυτά. Η Κοινωνιολογία με τη θεώρηση της μεγάλης κλίμακας βοηθά στη σύλληψη των ευρύτερων κοινωνικών συνόλων ως οργανισμών με συγκεκριμένες δομές και λειτουργίες. Η Κοινωνική Ανθρωπολογία όμως είναι εκείνη που μπορεί να έχει μια πιο καθοριστική συμβολή διότι είναι ακριβώς η επιστήμη που ασχολείται με τις μικρές κλίμακες και με τις κάθε είδους «παραδοσιακές» κοινωνίες ξεκινώντας αρχικά με τις πρωτόγονες.

Ο δρόμος λοιπόν που ανοίχτηκε οδήγησε στην εξοικείωση με τις αρχές και τις μεθόδους αυτής της τελευταίας με βάση τις οποίες γίνεται η «επιστροφή» στη Λαογραφία με μια διάθεση εμβολιασμού. Το βιβλίο αυτό είναι προϊόν αυτής της πορείας και προτείνει βασικά δύο πράγματα: Πρώτον, τη στροφή στις κοινωνικές δομές στα πλαίσια των οποίων έχει ιστορικά διαμορφωθεί και εξελιχθεί αυτό που γνωρίζουμε ως ελληνικό λαϊκό πολιτισμό και δεύτερον, μια συγκεκριμένη προσέγγιση αυτών των δομών η οποία φιλοδοξεί να συμβάλει εκτός των άλλων και στην πρόληψη ενός χάσματος που τείνει να διαμορφωθεί για διάφορους λόγους ανάμεσα στη Λαογραφία και την Κοινωνική Ανθρωπολογία.

Ως προς τη συγκρότησή του το βιβλίο αυτό ακολουθεί τη λογική με την οποία γράφτηκε, μια λογική που απορρέει από μια συγκεκριμένη θεωρητική στάση που συνδέεται και με μια συγκεκριμένη μεθοδολογία, όπως είναι ήδη φανερό. Η ανίχνευση του χώρου και των λειτουργιών του αποτελεί αλάνθαστο οδηγό σε μιαν αναζήτηση των κοινωνικών δομών ακόμα και στα πλαίσια μιας διαχρονικής προσέγγισης. Η αποτύπωση των κοινωνικών σχέσεων στο χώρο σημαίνει και ιστορική καταγραφή τους μέσα σ' αυτόν. Έτσι από μόνος του ο χώρος μπορεί να αποτελέσει μιαν ασφαλή εισαγωγή σε μια δυναμική ιστορική θεώρηση των δομών μιας κοινωνίας. Με βάση αυτή τη λογική ακριβώς προτάχτηκε το κεφάλαιο για την οργάνωση του χώρου. Στη συνέχεια η διάρθρωση της μελέτης περνά από τα μεγάλα στα μικρά σύνολα ξεκινώντας από την κοινότητα, την οποία βεβαίως προσεγγίζει εντάσσοντάς την στα πλαίσια της εθνικής κοινωνίας μέσα από μιαν ιστορική οπτική. Οι σχέσεις συγγένειας και οι οικογενειακές δομές όπως διαμορφώθηκαν και εξελίχθηκαν στα πλαίσια της κοινότητας εξετάζονται και σε μια συγκριτική βάση. Το τελευταίο κεφάλαιο για τις σχέσεις παραγωγής θα μπορούσε ίσως να προταχθεί των άλλων, ωστόσο κατέλαβε αυτή τη θέση στη βάση μιας θεωρητικής οπτικής η οποία αναδεικνύεται μέσα από την ανάπτυξη του ίδιου του θέματος, μιας οπτικής που εντάσσει τις παραγωγικές

σχέσεις και κατ' επέκτασιν την οικονομία στο συνολικό πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων και δεν την προσεγγίζει ξεκομμένα ούτε βεβαίως στα πλαίσια κανενός σχήματος καθορισμού σε σχέση με άλλα «επίπεδα».

Οργάνωση του χώρου

Η οργάνωση του χώρου αντικατοπτρίζει την πολιτισμική δραστηριότητα μιας κοινωνίας. Η πολιτισμική δραστηριότητα εδράζεται στη διαλεκτική σχέση ανθρώπου-φύσης. Ο άνθρωπος δημιουργεί πολιτισμό στην προσπάθειά του να οικειοποιηθεί το φυσικό περιβάλλον. Πολιτισμός είναι ό,τι δημιουργεί μια κοινωνία από τη στιγμή της εμφάνισής της, από τη στιγμή που παράγει ιστορία.

Η φύση καθώς δαμάζεται από τον άνθρωπο-κοινωνικό ον κοινωνικοποιείται. Η κοινωνικοποίηση της φύσης και ο συνεχής διάλογος με τον πολιτισμό επηρεάζουν τις ίδιες τις λειτουργίες της. Η ιστορία της ανθρώπινης κοινωνίας είναι μια διαρκής παρέμβαση στις φυσικές διαδικασίες. Το φυσικό τοπίο που φιλοξενεί την ανθρώπινη κοινωνία αποτελεί το πλαίσιο δραστηριότητάς της αλλά και πεδίο επέμβασης. Αυτό συνεπάγεται την ένταξη του τοπίου στο συνολικό πολιτισμό έτσι ώστε η ίδια η φύση ως ένα βαθμό να χάνει τη «φυσικότητά» της και να αποτελεί μέρος του πολιτισμού. Η μετάβαση του ανθρώπινου είδους από τη φύση στον πολιτισμό συνεπάγεται και την υποταγή των λειτουργιών της φύσης στο πολιτισμικό γίγνεσθαι. Η μορφολογία του φυσικού τοπίου μεταβάλλεται ανάλογα με τις εξελίξεις των κοινωνιών που φιλοξενεί.

Οι καταναγκαστικές και περιοριστικές για την κοινωνία συνθήκες του φυσικού περιβάλλοντος υποχωρούν με την προϊούσα υπαγωγή του στον έλεγχο του πολιτισμού. Τα οικολογικά χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος όλο και πιο ελαστικά υπαγορεύουν δυνατότητες χρήσης και λειτουργούν όλο και λιγότερο περιοριστικά για την ανθρώπινη δραστηριότητα καθώς αναπτύσσεται η τεχνολογία. Πάντως σε καμιά περίπτωση, ακόμα και στις πρώιμες φάσεις του πολιτισμού, δεν μπορούμε να μιλάμε για μονοσήμαντους οικολογικούς καθορισμούς στην πολιτισμική δραστηριότητα. Η οικειοποίηση της φύσης, η χρήση του τοπίου, είναι πολιτισμικά φαινόμενα και ως εκ τούτου διέπονται από πολιτισμικούς κανόνες. Θα ήταν στείρος οικολογισμός και κακώς εννοούμενος υλισμός να δεχόμαστε ότι τα οικολογικά χαρακτηριστικά, το υλικό της φύσης, καθορίζει μονοσήμαντα τον πολιτισμό μιας κοινωνίας.

Αντίθετα, ο πολιτισμός ως προϊόν της διαλεκτικής σχέσης ανθρώ-

που - φύσης στα πλαίσια των δυνατοτήτων που παρέχει το οικολογικό σύστημα όπου δημιουργείται παράγει μορφές διαχείρισης των συστημάτων που αντιστοιχούν στις μορφές κοινωνικής οργάνωσης (παραγωγικές δομές και σχέσεις), κοσμοαντιλήψεις και συστήματα αξιών που τον χαρακτηρίζουν. Παρόμοια οικοσυστήματα μπορεί να χρησιμοποιούνται με διάφορους τρόπους από διαφορετικές κοινωνίες, ενώ το αυτό οικοσύστημα μπορεί η ίδια κοινωνία να το διαχειρίζεται διαφορετικά σε διαφορετικές φάσεις της κοινωνικής της ανάπτυξης και πολιτισμικής έκφρασης. Δεδομένων των περιβαλλοντολογικών περιορισμών η οικολογία κατά κάποιον τρόπο υπαγορεύει δυνατές προσαρμογές στις διάφορες μορφές κοινωνικής συγκρότησης αλλά κατά κανένα τρόπο δεν καθορίζει την κοινωνική πραγματικότητα στη βάση μιας αιτιακής σχέσης. Οι οικολογικές σχέσεις που χαρακτηρίζουν τις κοινωνίες είναι προϊόντα εφαρμογής της «κοινωνικής λογικής» τους και όχι αντίστροφα. Βεβαίως, η «κοινωνική λογική», που δεν είναι παρά ο ίδιος ο πολιτισμός με την ευρεία έννοια του όρου, διαμορφώνεται, όπως ήδη τονίστηκε, στη βάση της διαλεκτικής σχέσης ανθρώπου-φύσης η οποία είναι σε τελική ανάλυση μια οικολογική σχέση.

Το παράδειγμα του νομαδισμού έχει χρησιμοποιηθεί κατεξοχήν από την Κοινωνική Ανθρωπολογία για τη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στην οικολογία και την κοινωνικο-οικονομική οργάνωση. Η άμεση εξάρτηση των ανθρώπων από τα ζώα και το φυσικό περιβάλλον στο νομαδισμό προβάλλει έντονα το ερώτημα κατά πόσον η κοινωνική οργάνωση και οι αντίστοιχες πολιτισμικές αξίες καθορίζονται από τις οικολογικές συνθήκες. Οι πολλές, εμβριθείς και συγκριτικές εμπειρικές μελέτες που διαθέτουμε κάθε άλλο παρά επιτρέπουν την υποστήριξη μιας τέτοιας άποψης. Παράγοντες όπως η ιστορία, το ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο και τα μεγάλα πολιτισμικά συστήματα που επηρεάζουν τις μικροκοινωνίες θεωρούνται σημαντικοί για τη λειτουργία των νομαδικών κοινωνικών συστημάτων.¹ Ο T. Ingold αντικρούοντας τις θεωρίες του οικολογικού ντετερμινισμού στις μελέτες του για το νομαδισμό υποστηρίζει εμπειριστικά την άποψη ότι δεν είναι η οικολογία που καθορίζει την κοινωνική πραγματικότητα στη βάση μιας μονοσήμαντης σχέσης αλλά η κοινωνική πραγματικότητα σε όλες της τις διαστάσεις είναι

1. Βλ. συλλογική έκδοση *Pastoral Production and Society*, Cambridge U.P. and Paris: Maison des Sciences de l'Homme, 1979.

εκείνη που αναζητεί τρόπους προσαρμογής στο οικολογικό της πλαίσιο κατά έναν τρόπο που ανταποκρίνεται στις επιταγές του αλλά και εκπηγάζει από μια γενικότερη «κοινωνική λογική».¹

Ο χώρος λοιπόν είναι το πλαίσιο λειτουργίας μιας κοινωνίας που υπαγορεύει με τη μορφολογία του, με το υλικό του, τρόπους προσαρμογής αλλά είναι και πεδίο υποδοχής του πολιτισμού από τον οποίο επηρεάζεται τόσο στα μορφολογικά του χαρακτηριστικά όσο και σ' αυτές τις ίδιες τις οικολογικές ισορροπίες. Έτσι όλες οι πολιτισμικές δραστηριότητες εγχαράσσονται στο χώρο και αποτυπώνονται και διαχρονικά καθώς τα κοινωνικά συστήματα μεταβάλλονται.

Κάθε μοντέλο οργάνωσης του χώρου αντιστοιχεί σε συγκεκριμένες συνθήκες οικονομικής και κοινωνικής ζωής· όταν αυτές αλλάζουν η οργάνωση του χώρου αναπροσαρμόζεται. Τα χορταριασμένα μονοπάτια των караβανιών, τα εγκαταλειμμένα χάνια κατά μήκος παλιών οδικών αρτηριών, τα πέτρινα γεφύρια που μόνο τουρίστες πια τα περπατούν κλπ. είναι στοιχεία οργάνωσης του χώρου μιας κοινωνίας όπου οι σχέσεις παραγωγής και διακίνησης των αγαθών χαρακτηρίζονται από χαμηλή τεχνολογική ανάπτυξη. Υπάρχει μια εσωτερική συνοχή ανάμεσα στα συστήματα διακίνησης και τις τεχνολογίες παραγωγής των αγαθών. Τα στοιχεία διακίνησης σε κάθε ιστορική περίοδο είναι οι μεταβλητές εκείνες που καθορίζουν την οργάνωση του χώρου και την αποτύπωσή του στα οικιστικά μοντέλα.²

Καθώς αναπτύσσονται οι παραγωγικές δυνάμεις αλλάζουν οι σχέσεις παραγωγής και διακίνησης των αγαθών, μεταβάλλεται κατά συνέπεια και η οργάνωση του χώρου με αποτέλεσμα πολλά λειτουργικά της στοιχεία να εκπίπτουν. Η ανίχνευση του τοπίου μιας περασμένης εποχής και η εντόπιση των βασικών στοιχείων οργάνωσης του χώρου θα μπορούσε κάλλιστα να χρησιμοποιηθεί για την ανασύσταση του συνολικού ιστορικού περιβάλλοντος.

Η ανίχνευση της προβιομηχανικής εποχής με την οποία ταυτίζεται η άνθηση της παραδοσιακής κοινωνίας θα μπορούσε να ξεκινήσει από

1. Tim Ingold, *Hunters, Pastoralists and Ranchers*, Cambridge U.P., 1980 και *The Skolt Lapps Today*, Cambridge U.P., 1976.

2. Βλ. İhlan Tekeli, «Οι Θεσμοθετημένες Εξωτερικές Σχέσεις των Πόλεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία: Εξέταση Οικιστικών Μοντέλων» στο συλλογικό τόμο *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, εισαγωγή-επιλογή κειμένων: Σπύρος Ασδραχάς, Μέλισσα, 1979, σελ. 475-97.

εκείνη που αναζητεί τρόπους προσαρμογής στο οικολογικό της πλαίσιο κατά έναν τρόπο που ανταποκρίνεται στις επιταγές του αλλά και εκπηγάζει από μια γενικότερη «κοινωνική λογική».¹

Ο χώρος λοιπόν είναι το πλαίσιο λειτουργίας μιας κοινωνίας που υπαγορεύει με τη μορφολογία του, με το υλικό του, τρόπους προσαρμογής αλλά είναι και πεδίο υποδοχής του πολιτισμού από τον οποίο επηρεάζεται τόσο στα μορφολογικά του χαρακτηριστικά όσο και σ' αυτές τις ίδιες τις οικολογικές ισορροπίες. Έτσι όλες οι πολιτισμικές δραστηριότητες εγχαράσσονται στο χώρο και αποτυπώνονται και διαχρονικά καθώς τα κοινωνικά συστήματα μεταβάλλονται.

Κάθε μοντέλο οργάνωσης του χώρου αντιστοιχεί σε συγκεκριμένες συνθήκες οικονομικής και κοινωνικής ζωής· όταν αυτές αλλάζουν η οργάνωση του χώρου αναπροσαρμόζεται. Τα χορταριασμένα μονοπάτια των καραβανιών, τα εγκαταλειμμένα χάνια κατά μήκος παλιών οδικών αρτηριών, τα πέτρινα γεφύρια που μόνο τουρίστες πια τα περπατούν κλπ. είναι στοιχεία οργάνωσης του χώρου μιας κοινωνίας όπου οι σχέσεις παραγωγής και διακίνησης των αγαθών χαρακτηρίζονται από χαμηλή τεχνολογική ανάπτυξη. Υπάρχει μια εσωτερική συνοχή ανάμεσα στα συστήματα διακίνησης και τις τεχνολογίες παραγωγής των αγαθών. Τα στοιχεία διακίνησης σε κάθε ιστορική περίοδο είναι οι μεταβλητές εκείνες που καθορίζουν την οργάνωση του χώρου και την αποτύπωσή του στα οικιστικά μοντέλα.²

Καθώς αναπτύσσονται οι παραγωγικές δυνάμεις αλλάζουν οι σχέσεις παραγωγής και διακίνησης των αγαθών, μεταβάλλεται κατά συνέπεια και η οργάνωση του χώρου με αποτέλεσμα πολλά λειτουργικά της στοιχεία να εκπίπτουν. Η ανίχνευση του τοπίου μιας περασμένης εποχής και η εντόπιση των βασικών στοιχείων οργάνωσης του χώρου θα μπορούσε κάλλιστα να χρησιμοποιηθεί για την ανασύσταση του συνολικού ιστορικού περιβάλλοντος.

Η ανίχνευση της προβιομηχανικής εποχής με την οποία ταυτίζεται η άνθηση της παραδοσιακής κοινωνίας θα μπορούσε να ξεκινήσει από

1. Tim Ingold, *Hunters, Pastoralists and Ranchers*, Cambridge U.P., 1980 και *The Skolt Lapps Today*, Cambridge U.P., 1976.

2. Βλ. İhlal Tekeli, «Οι Θεσμοθετημένες Εξωτερικές Σχέσεις των Πόλεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία: Εξέταση Οικιστικών Μοντέλων» στο συλλογικό τόμο *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, εισαγωγή-επιλογή κειμένων: Σπύρος Ασδραχάς, Μέλισσα, 1979, σελ. 475-97.

κάποια σημάδια του τόπου που δηλώνουν την τότε οργάνωση του χώρου. Η εντόπιση, καταγραφή και μελέτη των χανιών, παραδείγματος χάριν, μπορεί να αποτελέσει μια στέρεη βάση για μια επιστημονική αναπαράσταση της σύνολης ιστορικής πραγματικότητας αφού η οργάνωση του χώρου συνδέεται άρρηκτα με τις μεταφορές και επικοινωνίες, κι αυτές με τις σχέσεις παραγωγής. Πράγματι, τόσο η ιστορική έρευνα όσο και περιηγητικά και λογοτεχνικά κείμενα που αναφέρονται σ' αυτή την περίοδο αποκαλύπτουν τη σημασία αυτού του στοιχείου οργάνωσης του χώρου όχι μόνον όσον αφορά τις οικονομικές δομές αλλά και για την ίδια την πολιτισμική διαδικασία.¹

Πολλά στοιχεία της οργάνωσης του χώρου που προκύπτουν αρχικά από οικονομικές λειτουργίες προσλαμβάνουν σημαντικές κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις έτσι που να εκφράζουν συχνά με εύγλωττο και συνοπτικό τρόπο στοιχεία της πολιτισμικής «ατμόσφαιρας» της εποχής. Μερικά ενδεικτικά παραθέματα περιηγητικών και λογοτεχνικών κειμένων θα τεκμηριώσουν κατά τον καλύτερο τρόπο αυτή την άποψη.

Το πρώτο αναφέρεται στο χάνι και προέρχεται από το έξοχο βιβλίο του γάλλου συγγραφέα V. Bergard, «Τουρκία και Ελληνισμός»².

«Τέσσερις μαντρότοιχοι με τρεις ορόφους με στοές περιζώνουν μια τετράγωνη αυλή. Στην αυλή κοπριά, λακκούβες με νερό, αραμπάδες και παρέες Τούρκων, Αλβανών και Σλάβων που κουβεντιάζουν και καπνίζουν. Στους ανοιχτούς στάβλους του ισογείου εκατό με εκατόν πενήντα περίπου άλογα χλιμιντρούν και τινάζονται. Οι όροφοι είναι χωρισμένοι σε κελιά που βλέπουν όλα προς τις βεράντες. Έτσι έχει ο καθένας το δωμάτιό του, ένα δωμάτιο όμως που αρκεί να το γεμίσει ένα ψαθί και όλοι ζουν στις βεράντες, άλλοι ετοιμάζοντας το φαγητό τους, άλλοι κάνοντας τις δουλειές τους ή την τουαλέτα τους, πολύ απλουστευμένα.

1. Σημείο συνάντησης αγωγιατών και εμπόρων διαφόρων εθνοτήτων το χάνι λειτουργούσε ως πολιτιστικό σταυροδρόμι μέσω του οποίου ειδήσεις, προφορικές παραδόσεις και άλλα πολιτισμικά είδη διαδίδονταν. Ενδιαφέρουσες είναι για παράδειγμα οι πληροφορίες που δίνει ο A. Lord στο βιβλίο του *The Singer of Tales* για τη λειτουργία των χανιών στα Βαλκάνια όσον αφορά τη δημιουργία, διατήρηση και διάδοση της δημοτικής επικής ποίησης μέχρι πρόσφατα. Βλ. Albert Lord, *The Singer of Tales*, Cambridge: Massachusetts: Harvard U.P.-London: Oxford U.P., 1960.

2. V. Bergard, *Τουρκία και Ελληνισμός* (Μετάφραση: Μ. Λυκούδης, εισαγωγή-σχόλια: Θ. Πυλαρινός), Αθήνα: Τροχαλία, 1987.